

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ ВИМІРИ

Стаття присвячена проблемі мультикультуралізму як теоретичної ідеології та практики реалізації етнонаціональної політики держави. У статті здійснений теоретичний аналіз наукових підходів до мультикультуралізму як соціального феномена та виокремлені його практичні (політичні) складові; наведені сучасні типології прикладних моделей зазначеного феномена.

Ключові слова: культура, етнос, мультикультуралізм, мультикультурна політика.

Статья посвящена проблеме мультикультурализма как теоретической идеологии и практики реализации этнонациональной политики государства. В статье осуществлен теоретический анализ научных подходов к мультикультурализму как социальному феномену и выделены его практические (политические) составляющие; приведены современные типологии прикладных моделей указанного феномена.

Ключевые слова: культура, этнос, мультикультурализм, мультикультурная политика.

The article deals with the problem of multiculturalism as a theoretical ideologies and practices of ethno-national implementation of state policy. The article presents the theoretical analysis of scientific approaches to multiculturalism as a social phenomenon and allocated to the practical (political) components, are modern typology applied models of this phenomenon.

Key words: culture, ethnicity, multiculturalism, multicultural policy.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті культурно-політичні відмінності між соціумами різних національностей та етносів у середині багатьох держав не тільки збереглися, але й стали відігравати набагато важливішу, а в деяких випадках, провідну роль у політичному та етнонаціональному житті окремих країн. Із формальним зростанням рівня демократизації сучасного суспільства політика, що нівелює культурне розмаїття, більше не є прийнятною для сталого розвитку спільнот. Нині все гостріше постає питання співіснування декількох етнічних груп у межах одного соціального організму. Тому проблема становлення та функціонування мультикультурної політики набуває, безумовно, актуального значення в сучасних умовах розвитку людства. Для багатьох країн світу ці питання завжди були актуальними історично. Водночас навіть сьогодні вони продовжують стикатися з двома проблемами: викликами культурного розмаїття та необхідністю демократизації власних суспільств.

Аналіз досліджень та публікацій. У сучасній науці термін «мультикультуралізм» залишається дискусійним, оскільки охоплює безліч різноманітних та нерідко суперечливих одна одній ідей і теорій. Так, зокрема, А. Лейпхарт, Ч. Тейлор розглядають мультикультуралізм як політику гармонізації суспільно-політичних процесів у багатоскладових суспільствах; У. Кімліка, Л. Пітерс

переосмислюють поняття «громадянство», «ідентичність», «етнічність» у мультикультурних суспільствах; А. Гангон, Н. Глейзер, Ч. Кукатас трактують мультикультуралізм як стратегію розвитку майбутніх суспільств; О. Биков, Е. Бомешко, В. Вардеккер, І. Воронов, С. Саржан характеризують мультикультуралізм як засіб вирішення етнічних та мовних проблем; А. Перотті, М. Рагозін визначають мультикультуралізм як новітній напрямок в освітньо-виховній діяльності; В. Малахов пояснює феномен мультикультуралізму крізь призму соціальної філософії.

Отже, **метою** даної статті є аналіз теоретичних підходів до мультикультуралізму як соціального феномена та виокремлення його практичних (політичних) складових.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до безпосереднього аналізу еволюції феномена мультикультуралізму, варто зауважити, що це явище зовсім не нове в історії. Мультикультурні аспекти можна спостерігати в історії становлення різних етнічних груп, починаючи ще з епохи розселення варварів. Традиції, звичаї, вірування, мови об'єднувалися поступово. В сучасних культурах часом досить просто можна знайти вихідну етнічну групу. Тобто, сама ідея єдиної нації є лише пізнім штучним конструктом, що зайняв пануюче положення лише в ХІХ столітті, а

основною нормою співіснування різних етносів була і є мультикультурність.

Ідеологи мультикультуралізму, перш за все П. Берлін і Г. Маркузе, яких ще називають «батьками-засновниками» концепції мультикультуралізму, уявляли собі цей ідеал наступним чином: у суспільстві з розвиненими інститутами демократії мирно співіснують різні культурні общини, в рамках яких індивід реалізує своє право на культурну самоідентичність [1].

Пізніше, у 1970-80-х роках ХХ століття, західні теоретичні дискусії про значимість мультикультуралізму відбувалися в рамках суперечностей між прихильниками лібералізму та комунітаризму. Канадський дослідник У. Кімліка зазначає: «Ліберальні індивідуалісти стверджують, що індивід морально первинний по відношенню до співтовариства: співтовариство значуще лише тому, що сприяє благополуччю становлячих його індивідів... Комунітаристи не погоджуються з цим розумінням «індивідуальної автономії». Вони розглядають людей як «вкорінених» в конкретні соціальні ролі та відносини» [2].

Що стосується позицій ліберального підходу, який представляють Б. Беррі, Р. Дворкин, Д. Ролс, мультикультуралізм не суперечить практиці ліберально-демократичної держави, оскільки етнокультурні групи в таких країнах, як США, Канада, Австралія, а також у низці європейських країн у цілому прагнуть до того, щоб бути повноправним учасником суспільства і мати рівний доступ до освіти, технології, масових комунікацій тощо [3, с. 83]. З точки зору лібералів, проблема полягає скоріше в тому, як слід інтерпретувати важливість мови, національності, релігійної та етнічної ідентичності, а також досягти їх публічного визнання та підтримки на підставі фундаментальних ліберально-демократичних цінностей.

Американська дослідниця С. Бенхабіб у даному контексті підкреслює, що поява нових викликів вимагає не відмови від колишньої ліберальної парадигми, а її переосмислення. Мультикультуралізм не повинен розглядатися як панацея, здатна вирішити всі соціальні проблеми. Водночас бажаною та доцільною є вільна конкуренція різних культурних традицій [4, с. 71].

Толерантність і рівність культур, множинна ідентичність, плюралізм думок та способів життя – всі ці принципи, що закладені в категорії «мультикультуралізм», роблять її досить привабливою в якості потенційно ефективного засобу міжкультурної комунікації в межах однієї спільноти.

Зважаючи на вищезазначене, найважливішою специфікою мультикультуралізму є те, що категорія «культура» в даному разі стає на думку розробників теорії мультикультуралізму, на місце «етносу», «етнічності», і «національності». Звернення саме до поняття «культура», на думку російського вченого А. Куропятника, означає певні позитивні зміни в області громадянської та наукової свідомості («культурний поворот»),

пов'язаний з усвідомленням того факту, що культурні відмінності відіграють величезну роль у соціальному житті, а їх ігнорування веде до непорозуміння, які мають іноді трагічні наслідки [5, с. 20].

У 1990-х роках ХХ століття проблема мультикультуралізму перейшла з теоретичної площини в практичну. З точки зору У. Кімліки, найбільш очевидна причина цього полягає в тому, що «крах комунізму підняв хвилю етнічного націоналізму в Східній Європі... Оптимістичні уявлення про те, що ліберальна демократія сама собою повстане з попелу комунізму, були зруйновані етнічністю і націоналізмом... Всі ці фактори досягли піку на початку 1990-х років і зробили зрозумілим те, що західні демократії не подолали тертя, що викликаються етнокультурним різноманіттям» [6].

Німецький вчений У. Бек, розглядаючи перспективи розвитку світового співтовариства, розглядає наступне питання: «Треті культури чи глобальне громадянське суспільство?». Однією з відповідей на це питання і може стати ідея створення простору мультикультуралізму, зокрема для нових можливостей культурного обміну. При цьому навіть конфліктні ситуації між представниками різних культурних груп, вважає У. Бек, анітрохи не ставлять під загрозу «експеримент зі створення мультикультурного суспільства» [7].

Безумовно, це явище постійно піддається критиці. Нині серед авторів домінує позиція про те, що мультикультуралізм руйнує багатовікові культурні засади розвинених національних традицій. Найактивніше заперечують мультикультуралізм як теорію і практику іммігрантські держави, в яких іммігранти можуть «поглинути» титульну націю. Вони наголошують на тому, що мультикультуралізм є всього-на-всього новим типом «модернізованого расизму». Однак, частіше за все, це пояснюється надмірними вимогами і нерозумінням всіх складнощів цього явища.

Ортодоксальні вчені не враховують того моменту, що дана тенденція є незворотною. Це також означає, що мультикультурне суспільство є і буде суспільством конфліктним. Саме такий підхід підтримує Д. Бенедикт, який зауважує, що помиляється той, хто вважає, що мультикультурне суспільство має бути суспільством гармонійним. Більш того, на думку багатьох дослідників, зростаюча роль культурних відмінностей лежить в основі сучасних та майбутніх міжнародних конфліктів. «У новому світі, – стверджує С. Хантінгтон, – найбільш великі, серйозні та небезпечні конфлікти будуть спалахувати не між соціальними класами, не між багатими й бідними, не між будь-якими іншими економічними групами, а саме між народами, що належать до різних культур» [8, с. 459].

Досліджуючи розвиток мультикультуралізму та його відмінності на практиці, англійський вчений Ч. Кукатас виділяє наступну типологію прикладних

моделей мультикультуралізму: жорстка; м'яка; домінантна; егалітарна [9]. І якщо в «м'якому» варіанті мультикультуралізму ступінь асиміляції визначається бажанням і здатністю кожного окремого індивіда інтегруватися і жодних спеціальних умов культурного зближення не створюється, то «жорсткий» підхід передбачає активні заходи для забезпечення представникам інших культур не тільки повноцінної участі в житті суспільства, але й максимальних можливостей для збереження ідентичності та традицій. У свою чергу, «домінантна» модель мультикультуралізму припускає переважуючу роль культури більшості або метакультури, а «егалітарна» модель заснована на ліберальній концепції прав людини і націлена на усунення бар'єрів для соціальної, економічної та політичної участі всіх членів в житті суспільств.

Виходячи з ідеї мультикультуралізму як політики поєднання і формування гармонійних етнокультурних відносин, найбільш прийнятою моделлю вважається «м'який мультикультуралізм». Дана модель, на думку Ч. Кукатаса, там, де м'який мультикультуралізм є нормою соціального життя, свобода асоціації породжує відкрите суспільство, членами якого легко можуть стати представники інших культур за рахунок об'єднання з тими, хто до нього належить.

На відміну від Ч. Кукатаса, німецький соціолог Ф.-О. Радтке описує мультикультуралізм як досить «молоде» соціальне явище, що поділяється на наступні типи: моралістичний, постмодерністський, фундаменталістський. Згідно з дослідженнями ученого, для першого типу характерне розуміння мультикультуралізму як ідеальної моделі співіснування різних етнічних та релігійних спільнот, кожна з яких є носієм окремої культури. Що стосується другого, постмодерністського типу, то його, як зазначає соціолог, підтримують здебільшого університетські інтелектуали і представники мас-медіа. Водночас вони не є прихильниками радикальних шляхів впровадження мультикультуралізму. Тут все зводиться до культивування відмінностей, наприклад, на фольклорних фестивалях чи під час приготування їжі різними народностями. Гасло прибічників цього типу: «Хай будуть відмінності, але без зміни існуючого порядку!». І, нарешті, фундаменталістський мультикультуралізм, на думку Ф.-О. Радтке, репрезентується активістами етнічних меншин, які наголошують на повному розриві з нормами, що склалися в межах сучасної ліберальної демократії.

Отже, мультикультуралізм, усупереч поширеній думці, є надбанням надзвичайно тривалого історичного періоду. Мультикультуралізм як теорія спрямовується на усвідомлення поліетнічності та полікультурності в рамках того або іншого співтовариства.

Водночас мультикультуралізм як практика є своєрідною платнею за стабільний розвиток суспільства шляхом делегування частини реальних

і уявних переваг окремим національно-культурним групам.

Мультикультуралізм як практика (політика) з'явився у 60-х роках ХХ століття в Канаді як характеристика соціальної політики держави в умовах етнокультурного, расового та релігійного розмаїття в межах однієї країни. У 1971 році за ним закріпився статус офіційної політичної ідеології, що було непрямим визнанням неприпустимості подальшої жорстокої асиміляційної політики.

Що стосується Європи, то на її теренах мультикультуралізм є переважно запозиченою та вимушеною політикою. Постколоніальний період тут відмічений, перш за все, неабияким впливом країн «третього світу» на розвиток подій у країнах «золотого мільярда» – так звана «колонізація навпаки». Одним зі способів її здійснення є міграція. Очевидно, що як вимушена, так і добровільна міграція вносять певні зміни у формування сучасного культурного вигляду Європи, що у наш час є досить строкатим.

Таким чином, зародившись у країнах історично відкритих для імміграції, з метою практичного подолання проблем політичної, соціально-економічної та культурної нестабільності в межах національних суспільств, концепції мультикультуралізму дозволили сформулювати ряд позицій, що поклали початок новому періоду в розробці національної проблематики, а саме питань міжетнічної та міжкультурної взаємодії.

Отже, мультикультуралізм у практичному його вимірі може характеризуватися нині як феномен, у якому перетинаються питання прав і свобод різного роду (проте, насамперед, етнічних) меншин з питаннями індивідуальних свобод особи та прагненням держав зберегти свою цілісність. Важливо, що до жодного з цих аспектів окремо мультикультуралізм зводити не можна. Мультикультуралізм не є політикою захисту меншин, що сприяє «мозаїчності» та ускладнює формування державної ідентичності. Натомість, це політика «нейтралізації» або «деполітизації» етнічних відмінностей, що зменшує їх потенціал як загрози стабільності та внутрішньому «порядку» суспільства шляхом надання кожному індивіду права вибирати: належати або не належати до того чи іншого співтовариства.

Висновки. Таким чином, мультикультуралізм – це соціально-політична теорія та практика, які стверджують правомірність та цінність культурного плюралізму, доцільність та значущість багатомірності та різноманітності культурних форм (етнічних, расових та ін.), та водночас є інструментом і механізмом узгодження різнонаправлених інтересів в суспільстві.

Аналіз матеріалів з даної проблематики показує, що на Заході феномен мультикультуралізму та мультикультурної демократії отримав достатнє висвітлення в науковій думці. Проте у літературі ці категорії аналізуються переважно відокремлено. Лише деякі західні вчені розглядають мульти-

культурну демократію як нову модель для поліетнічних держав. Авторами розроблено багато концепцій та підходів щодо напрямків їх становлення та розвитку. Водночас вітчизняні вчені також починають активно перейматися питаннями мультикультуралізму. Слід, однак, зауважити, що серед цих дослідників немає єдиної позиції щодо даної проблеми, а питання мультикультурної демократії майже не висвітлено.

Розглянувши основні підходи до трактування мультикультуралізму та мультикультурної демократії,

можемо констатувати, що мультикультуралізм, усупереч широко поширеній думці, є надбанням надзвичайно тривалого історичного періоду. Мультикультуралізм, перш за все, як практика, є своєрідна платня за стабільний розвиток суспільства шляхом делегування частини реальних і уявних переваг окремим національно-культурним групам. Як теорія він спрямовується на усвідомлення поліетнічності та полікультурності в рамках того або іншого співтовариства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Berghe P. Multicultural Democracy: Can it work? / P. Berghe // Nations and Nationalism. – 2002. – № 8(4). – P. 33–63.
2. Kymlicka W. Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada / W. Kymlicka. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 239 p.
3. Малахов В. С. Культурный плюрализм versus мультикультурализм / В. С. Малахов // Скромное обаяние расизма и другие статьи. – М., 2001. – 203 с.
4. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру / С. Бенхабиб. – М. : Логос, 2003. – 289 с.
5. Куропятник А. Проблема идентичности в мультикультуральных и полиэтнических обществах / А. Куропятник. – СПб. – 2000. – 190 с.
6. Kymlicka W. Immigration, Multiculturalism, and the Welfare State / W. Kymlicka // Ethics & International Affairs. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – P. 43–47.
7. Бек У. Трансформация политики и государства в эпоху глобализации [Електронний ресурс] / У. Бек // Свободная мысль – XXI. – 2004. – № 7. – Режим доступу : <http://www.politizdat.ru/article/91/>.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: – 2003. – 402с.
9. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма [Електронний ресурс] / Ч. Кукатас. – 2002. – Режим доступу : <http://www.libertarium.ru/>.

Рецензенти: *Гавеля В. Л., д.філософ.н., проф.;*
Дрожжанова О. М., к.соціол.н., доц.

© Ляпіна Л. А., Алексеева Ю. О., 2012

Дата надходження статті до редколегії: 30.03.2012 р.

ЛЯПІНА Людмила Анатоліївна – кандидат політичних наук, доцент, декан факультету соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: культура міжетнічного спілкування, міжетнічна взаємодія.

АЛЕКСЕЄВА Юлія Олегівна – студентка факультету соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: міжетнічна взаємодія.